В.М. **Шаповал**, канд. екон. наук, доц.

ВПЛИВ РЕЛІГІЇ НА ФОРМУВАННЯ ДІЛОВОЇ ЕТИКИ

Стаття присвячена дослідженню впливу різних релігійних систем на формування ділової етики. Доведено, що в етика українського бізнесу – явище складне й суперечливе. На нього впливають різні сили, етичні традиції й системи цінностей, тому що в українському бізнесі зайнята велика кількість людей різного віросповідання. Незважаючи на це, особливості етики вітчизняного бізнесу значною мірою обумовлені православ'ям.

The article is devoted research of influence of the different religious systems on forming of business ethics. It is well-proven that in ethics of Ukrainian business is the phenomenon difficult and contradictory. Different forces, ethics traditions and systems of values, influence on him, because plenty of people of different religion is busy in Ukrainian business. Without regard to it, the features of ethics of domestic business are to a great extent conditioned orthodoxy.

Ключові слова: ділова етика, релігія, традиції, цінності, формування, вплив, чинники, православ'я, особливості.

Ключові слова: business ethics, religion, traditions, values, formation, influence, factors, orthodoxy, features.

Займаючись стихійною підприємницькою діяльністю протягом багатьох століть, люди дійшли висновку, що культурний і цивілізований бізнес зменшує витрати цієї діяльності. У межах бізнес-середовища кожного рівня існує своя власна ділова етика як система ціннісних орієнтацій, відносин і норм поведінки. В умовах глобалізації інформація і гроші стали міжнародними, а міжнародне ділове середовище управляється сьогодні не тільки і не стільки державами, скільки глобальними компаніями. Лідерство на світових ринках глобальних компаній забезпечується перевагами використання ними ресурсів різних регіонів світу, – сировинних, трудових, інтелектуальних, капіталу. У свою чергу, використання таких ресурсів вимагає адаптації до місцевої культури найбільш конкурентних стилів і методів ділової поведінки. Це свідчить про те, що різні регіони світу мають свої, специфічні риси ділової поведінки, які формувалися тривалий період і зазнали впливу (як негативного, так і позитивного) багатьох чинників. Одним з таких чинників, які справили надзвичайно важливий вплив на становлення ділової етики, є релігія. Зважаючи на існування різних релігійних систем, ми можемо говорити про різні підходи до формування ділової поведінки. Відповідно, це дає підстави дослідити вплив окремих релігійних систем на формування ділової етики.

Проблемами ділової етики переймалися тією чи іншою мірою завжди. Серед зарубіжних досліджень слід виділити, насамперед, праці А. Керолла, А. Маршалла, Ф. Найта, Г. Мюрдаля, М. Фрідмена, П. Хейне, Т. Веблена, які присвячені розгляду

проблем затвердження соціальної відповідальності у підприємницькому середовищі, тобто затвердження відповідної системи цінностей.

Разом з тим, досить складно виділити праці, які можна було б вважати сконцентрованими лише на вивченні проблем ділової етики. В основному, ми маємо справу з дослідженнями, присвяченими частіше за усе економічним проблемам, у яких питання ділової етики можуть займати провідне місце, але не бути самоціллю.

Але і теоретики, і практики, які займаються проблемами ділової етики, дійшли висновку, що в її основі лежать універсальні цінності, які можна знайти в усіх значних світових релігіях. Певною мірою це так. Адже система норм і правил, що склалася сьогодні у сфері бізнесу, формувалася протягом тривалого історичного періоду, разом з розвитком цивілізації, на основі традицій і звичаїв, що виникали і закріплювалися.

Вперше детальний аналіз впливу релігії, зокрема, протестантизму, на формування економічних взаємовідносин зробив М. Вебер у своїй книзі «Протестантська етика і дух капіталізму», в якій він майже беззаперечно продемонстрував факт, про існування якого до нього лише неясно здогадувалися: на успіх окремих індивідів у підприємницькій діяльності великий вплив мають світоглядні ідеї, які вони поділяють [2].

Православні засади ведення господарства відображені у працях В. Великого, І. Златоуста, Н. Сорського, Й. Волоцького, митрополита Володимира (Богоявленського) та інших мислителів. Окремо варто виділити праці С. Булгакова, які були присвячені проблемі і поняттю господарства. Слід зазначити, що метою С. Булгакова було не вивчення православ'я та православного господарювання. Скоріше за все, він прагнув виправдати господарство для православної церкви і таким чином знайти мотиваційний імпульс для економіки. С. Булгаков – чи не єдиний представник релігійної філософії, який намагався послідовно і систематично зрозуміти проблему господарювання з точки зору православ'я. Спроби дослідити взаємовплив моральних релігійних норм православ'я та бізнесу були здійснені також Л. Толстим, О. Платоновим, Д. Расковим та іншими.

Дослідженням ісламської етики бізнесу займаються в основному зарубіжні фахівці: Р. Бікун, С. Накві, М. Сіддікі, Р. Уілсон, Ч. Торрей. Їх праці містять багатий теоретичний матеріал у сфері діяльності ісламських фінансових інститутів.

Увагу до економічної діяльності тією чи іншою мірою проявляють усі релігії. Зокрема співпадають їх погляди на головну властивість власності, яка полягає у тому, що первісним і дійсним власником є Бог (незважаючи на те, як його окреслюють у різних релігійних системах). Людина ж, отримуючи певний актив на термін свого життя, бере на себе функцію довірчого управління. Але ця довіра передбачає слідування волі власника. Іншими словами, господарська діяльність людини, яка використовує отриманий таким чином ресурс, повинна бути богоугодною з точки зору цілей і методів виробництва доданої вартості. Економічний результат повинен приносити благо як тій особі, яка управляє, так і суспільству, в якому вона функціонує.

Релігійні системи мають також єдиний підхід до трудових ресурсів, виходячи з настанови на богоугодність вільної праці, справедливих трудових відносин, економічно виправданої винагороди за працю за відсутності експлуатації.

Незважаючи на те, що майже всі релігії в основі будь-якої, у тому числі й економічної активності вбачають етичні принципи, а також співпадають за деякими фундаментальними настановами, вони розходяться за багатьма принциповими позиціями своїх економічних доктрин, що тією чи іншою мірою вплинуло на формування ділової етики.

Так, християнські ідеї, які мали відношення до економіки, були висловлені ще в II–IV віках. Вони існували до розколу християнства на Східне і Західне, і у цьому сенсі можна говорити про їх однаковий вплив і на православ'я, і на інші релігії. Відповідно до особливостей історичного моменту ці ідеї торкалися головним чином таких явищ, як власність і багатство. Зводилися вони до визнання права на приватну власність, а будь-який замах на власність ближнього вважався великим гріхом, оскільки був замахом і на його особу. Багатство при цьому засуджувалося, особливо якщо воно ставало об'єктом наживи і користолюбства. Разом з тим воно розглядалося досить прихильно, якщо його власник розпоряджався ним «великодушно і розсудливо», щедро виділяючи з нього громаді та її малозабезпеченим членам. Увага акцентувалася саме на добровільному акті пожертвування на користь ближніх. В цілому ж переважали погляди про неможливість одночасного служіння Богові і багатству.

Розробка ж першої економічної доктрини була розпочата на початку XI століття католиками, зокрема Фомою Аквінським, а потім в XV–XVI столітті представниками Саламанкської школи та іншими видатними діячами того часу. У пошуках морального значення і кількісного визначення ціноутворення, плати за працю, взаємовигідного обміну, позичкового відсотку та інших економічних явищ вони вперше сформулювали цілісні концепції [5]. А вже з кінця XIX століття Ватикан розпочав проявляти активний інтерес до економіки в контексті соціальних поглядів католицтва, коли цю проблему було виокремлено з моральної теології. У даному випадку мова йшла не про розробку нової, специфічної економічної теорії, а лише про формулювання керівних принципів взаємодії економічних агентів між собою, із суспільством, державою та природою. Незважаючи на те, що істотного засудження зазнавала нестримна конкуренція при одночасному визнанні її вирішального значення як такої на ринку для економіки і суспільства, окреслення необхідності регулювання господарської діяльності і небезпеки сповзання її до бюрократизації і командної системи у випадку, якщо регулювання не буде інституціоналізовано, це не означало розробку конкретних технічних рекомендацій. Скоріше за все мова йшла про створення етичної основи господарської діяльності, яка дозволяла б забезпечувати дотримання принципу справедливості, але із залученням професійного інструментарію та термінології економічної теорії.

Відповідно, з точки зору етики бізнесу, католицтво – це моральне соціально-економічне вчення, яке спрямовує своїх послідовників на шлях моральної поведінки у сфері господарювання. Зокрема, католицтво дає настанови на особисту відповідальність і дисципліну, працелюбство і творчу активність, а їх важливою складовою є професіоналізм і добросовісність у виконанні повсякденних обов'язків [3]. Тобто західноєвропейські християнські (католицькі) традиції лежали в основі повсякденної і професійної культури, спрямованої на високу якість, дисципліну і відповідальність. Як свідчить історія, саме католицькі духовні традиції стали ідейною основою розвитку капіталізму у Франції, Італії, Іспанії та інших країнах.

Вважається, що більшість постулатів і норм, які лежать в основі сучасної етичної культури господарювання, сучасного морального ставлення до праці і комерційної діяльності, заглиблюються своїм корінням в протестантську етику.

На відміну від католицизму, протестантство повністю переводить господарську діяльність в етичну площину, рішуче змінюючи статус економічного світогляду. Зокрема, протестанти стали розглядати підприємницьку і взагалі професійну діяльність як пряме служіння Богові, щось на кшталт чернечого служіння. Усе це як найкраще відповідало потребам «третьої касти», яка зміцнювала свої позиції в Європі у XV–XVI століттях, не мислила себе поза християнством, але і не бажала відмовитися від бізнесу, який приносив прибуток [5]. Діловий успіх у даному випадку сприймався як свідоцтво богообраності та праведності.

На відміну від католицизму, в протестантстві бідність і злидарство не є приводом для співчуття і благодійності. Бідняк вважався невдахою. Це людина, від якої відцурався Бог, а тому від неї відвертаються й інші люди. Разом з тим, великий дохід не просто знак обраності, одночасно це вказівка і матеріальна передумова подальшого служіння Богові. Саме тому підприємець не має права зупинятися на досягнутому. Він повинен розпоряджатися даним йому багатством на славу Божу. Таке розуміння релігійного обов'язку виражається у тому, що протестантська етика не схвалює споживацького використання доходу, обумовлює відмову від розкоші і розваг на користь подальшого розширення справи. Таким чином, ділова етика протестантизму орієнтує на безперервне розширення виробництва і примноження капіталу. У цьому й полягає її історична унікальність [3]. При цьому варто зазначити, що протестантизм зародився в рамках католицьких духовних традицій і реформація лише змістила акценти, додавши католицьким цінностям раціональності і професійній чесноті статус фундаментальних.

До того ж, саме в цей період, який співпав з промисловою революцією, були здійснені спроби сформулювати основи відповідальності бізнесу та закріпити їх на папері. Це дає нам підстави зробити висновок про надзвичайний вплив протестантизму на формування ділової етики, який одночасно створював і мотивацію, і виправдання для діяльності підприємця.

Погляди ісламу щодо економічної діяльності поєднують підходи як протестантства, так і католицизму. З одного боку, як і протестантство, іслам вбачає в

основі господарської діяльності релігійну етику. Так, життя мусульманина в кожний момент, кожним актом покликане бути служінням Аллаху, процесом руху «праведним шляхом», при цьому комерція не є перешкодою. З іншого боку, поряд з католицтвом іслам приділяє значну увагу конкретним економічним явищам. Зокрема в Корані можна знайти таку настанову: «І будьте вірні у мірі ви тоді, коли вам слід відміряти, й вагу давайте на терезах, які не брешуть. І зрештою – це праведніше й краще» [5]. Таким чином, іслам – це кодекс чітких приписів економічним агентам, дотримання якого і є іслам, тобто повне віддання себе богу.

Варто зазначити, що мусульмани досить глибоко з точки зору релігійно-етичних позицій опрацювали фінансові відносини у суспільстві. Так, фундаментальний відділ фікха (канонічного мусульманського права) складає контрактне право, де до дрібних деталей описані організаційні форми угод, які сьогодні, в реальному житті, використовуються в ісламському світі. Якщо християнство без належного схвалення ставиться до самого терміну «християнська економіка», то мусульмани використовують поняття «ісламська економіка» і відповідну практику досить активно. При цьому слід зазначити, що мова йде, насамперед, не про зміну базових законів економіки, а про характерні методи ведення бізнесу, що відповідають духові й етиці ісламу [5].

Принципова позиція, яка відрізняє господаря-мусульманина від господаря-християнина, – питання про позиковий відсоток. Західне християнство у XVII столітті фактично санкціонувало кредитування під відсоток. В ісламі до сьогодні панує точка зору, яка засуджує і прямо забороняє такі операції, хоча на практиці більша частина суб'єктів господарювання просто закриває на це очі. Це призвело до того, що у мусульманських країнах, поряд із звичними нам фінансовими інститутами, функціонують ісламські банки. Іслам аргументує заборону відсотку з етичних позицій, точно так як робило це свого часу і християнство. Разом з тим, мусульманська доктрина сьогодні наводить на користь цієї заборони й економічні докази, що співпадають з доказами фахівців, які розвивають ідеї альтернативної економіки. Християнство у даному випадку підтримує погляди традиційних західних економічних шкіл.

Що ж стосується православ'я, то варто відзначити, що воно відстало якщо не у віроповчальному усвідомленні господарських процесів, то у формулюванні церквою чітких і актуальних економічних принципів.

Як відомо, православ'я є релігією східних народів, де тривалий час переважали аграрні господарства, а промисловість та фінансова сфера були слабо розвиненими. Впродовж багатьох століть воно виступало як феодальна духовна форма, з притаманними їй характеристиками: консерватизмом, жорстокістю, нестачею внутрішнього динамізму. Як підтверджує історія, це не сприяло розвиткові ініціатив у сфері економіки, а морально-етичні норми були орієнтовані на обслуговування відокремлених натуральних господарств.

Православ'я найменше за інші релігії пристосоване до потреб знаходження земного благополуччя. Воно, перш за все, виховує суб'єкта господарювання, орієнтуючи його на духовність, не дуже турбуючись при цьому про мирську успішність, економічний стан віруючого. На відміну від протестантизму і католицизму, православ'я розглядало працю як неприємну необхідність, покарання людству за первородний гріх. Іншими словами, фізична праця, виробництво благ зайняли у православ'ї підпорядковане місце порівняно з працею духовною, молитвою.

Прагнення до багатства і підприємливості не розглядаються православ'ям як богоугодна діяльність, а багатство як свідоцтво обраності. У цьому полягає його принципова відмінність від протестантизму. Більше того, багатство як таке не виступало у якості моральної гідності. Саме тому православні купці і промисловці надзвичайно активно займалися благодійністю, прагнучи таким чином домогтися морального виправдання своєму багатству.

Незважаючи на це, православна мораль являє собою систему ідеалів, цінностей та переживань у площині добра-зла, центральне місце в якій займає Священне Писання як джерело нормативного регулювання та саморегулювання життєдіяльності індивідів. Основою православної моралі є заповіти загальнолюдської любові та благодійності, які визначають любов віруючого до Бога, духовний аспект будь-якої діяльності, у тому числі й економічної. Серед моральних цінностей православ'я, які безпосередньо вплинули на формування ділової етики, варто виділити сумлінне ставлення до праці та справедливе ставлення до підлеглих у процесі ділових взаємовідносин.

Зважаючи на тривалий період формування моральних категорій та становлення духовних цінностей, можна виділити три підходи у православ'ї, які регулюють діяльність людини у сфері бізнесу [6, с.189]:

1. Прославлення праці, зростання добробуту, що разом з міцним здоров'ям складає підґрунтя для життєвого успіху, є запорукою щастя, яке є знаменням милості Божої і благословення.

2. Рівність всіх, навіть жебраків, перед Богом, бо Царство Боже призначене не лише багатим, здоровим і успішним, але й жебракам.

3. Відповідальне управління всім, що існує на землі, що створене Богом, та необхідність його примноження й поширення.

В цілому православні моральні норми слугують підґрунтям для принципів гуманного співіснування людей, сприяють поширенню ідеї взаємовигідної та справедливої їх взаємодії в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі й економічній.

Варто виділити ще один аспект православ'я, який справив значний вплив на формування ділової етики. Це – колективізм, оскільки система православних моральних цінностей орієнтована на індивідів, об'єднаних колективними моральними цінностями, суспільним ідеалом. Вона формує громадянське суспільство не через індивідуальні, а через колективні форми активності, через невидимий духовний, моральний зв'язок людини із суспільством [8].

Крім того, православ'я робить особливий акцент на виявленні почуття милосердя, солідарності і співчуття. Тоді як католицизм і протестантство байдужі до емоційного забарвлення людських почуттів, а допомога ближньому сприймається лише як допомога матеріальна.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок про наявність різноманітних моральних стандартів, які є основою ділової етики у тій чи іншій країні. Це пояснюється істотним впливом релігійних особливостей. Адже саме на основі релігійних настанов значною мірою формувалися моральні норми і цінності, а релігійний світогляд у цілому справляв вплив на тип господарювання в окремих регіонах світу. Не виключенням є й Україна. Релігійною системою, яка вплинула на формування української ділової етики, є православ'я. Але, як відомо, формування православної цивілізації у нашій країні було перервано на початку XX століття більшовиками і лише майже століття потому, на початку XXI століття, перед вітчизняними бізнесменами постали питання: яким моральним цінностям і принципам віддавати перевагу, що повинно спонукати до здійснення будь-якої діяльності, у тому числі й економічної?

Становлення етичних норм вітчизняного підприємництва має свої особливості, обумовлені специфічними рисами історичного, політичного й культурного розвитку. Адже, як підкреслював П.Я. Чаадаєв, «… окрім загального для всіх обличчя, кожний із народів має свої особливі риси, коріння яких знаходяться в історії та традиціях, що і становить спадок цих народів» [1, С.143].

Особливість України полягає насамперед у тому, що той загальний шлях розвитку, який для інших країн полегшувався інтенсивним обміном традицій, вона часто проходила сама.

Так, система норм економічної поведінки стала формуватися в XV–XVI століттях, коли князі оцінили велике значення торговельних і ринкових відносин для прогресу держави. У цей період, як відомо, ремісники на тривалий період звільнялися від сплати будь-яких податків, що, зрештою, призвело до розвитку ремісництва, розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі, до виникнення верстви підприємців-купців.

Далі, із середини XVII століття, активно розвивається зовнішня торгівля. Саме в цей період відбувається поступове залучення ділових людей до загальних традицій у сфері приватної власності, угод, обміну, торгівлі, конкуренції, прибутку. Особливу роль у цей час відіграли реформи Петра I, а також здійснення державного контролю за якістю товарів, що завозилися з-за кордону, та забезпечення підтримки «торговим людям». Це сприяло зростанню взаємної довіри між державою і купецтвом, що зумовило виникнення нових позитивних норм в системі економічних відносин.

Наприкінці XIX – початку XX століть вітчизняні підприємці здійснювали свою діяльність уже на основі традицій, характерних для передових країн того часу. Був задіяний механізм, який допомагав усувати із підприємницького середовища людей, які не дотримувалися прийнятих скрізь морально-етичних норм. У кожному місті функціонувало купецьке співтовариство, яке надавало рекомендації підприємцям для вступу в купецьку гільдію. Слід зазначити, що таке право необхідно було заслужити

чесністю і добросовісністю. Існував також Суд сумління, який мав право назавжди позбавити купця можливості займатися підприємницькою діяльністю у разі недотримання ним загальноприйнятих норм. Іншими словами, репутація купця відображала суспільну моральну оцінку його діяльності. Крім того, провідні підприємці тих часів витрачали значні суми на соціальні програми, будівництво бібліотек, шкіл, лікарень, тобто паралельно формувався інститут меценатства, як форма соціальної відповідальності підприємництва. Доречно згадати прізвища таких українських промислових магнатів, як М. Терещенко, Л. Бродський, Б. Ханенко, Б. Штейнгель, І. Харитоненко, брати Симиренко та ін., які значним чином долучалися до підвищення соціального рівня життя населення України.

Зокрема, на родовому дворянському гербі сім'ї українських підприємців Терещенків був девіз – «Прагнення до суспільної користі». Політехнічний інститут, Міський музей давнини та мистецтва, Троїцький народний дім, Володимирський собор, Миколаївський собор Покровського монастиря, Покровська церква на Соломинці – усі ці, а також багато інших об'єктів, які уже не існують, з'явилися в Києві завдяки значній фінансовій участі сім'ї Терещенків. А по всій Україні не перелічити внески сім'ї, зроблені ще в кінці XIX – на початку XX століття у розвиток освіти, культури, медицини [11].

Є. Чикаленко, заможний землевласник та інноватор з Херсонщини, передав свої знання й розділив землі між своїми односельчанами, створивши перший у Російській імперії земельний банк в Одесі. Окрім розвитку цілого регіону, завдяки передачі землі та активному навчанню, він допоміг розвинути новий сектор економіки – земельне кредитування [4, с.21].

Благочинністю славилася також родина Харитоненків. Зокрема, син селянина-чумака землевласник і цукрозаводчик Іван Харитоненко збудував й утримував дитячий сиротинець, будинок медичного факультету й студентський гуртожиток Харківського університету, церкву в рідному селі на Сумщині тощо. Мільйонери Симиренки розпоряджалися своїми прибутками надзвичайно шляхетно. Молодший з братів, Василь, протягом 40 років передавав десяту частину прибутків на потреби української культури. На Черкащині він заснував один з кращих українських народних театрів. Старший брат Платон Симиренко виділив кошти на видання «Кобзаря», а згодом активно розповсюджував серед дітей складені Т. Шевченком букварики.

Як підтверджують дослідження, така поведінка підприємців того часу була обумовлена їх прихильністю православній вірі. Хоча, як свідчить історія, не всі підприємці поділяли такі погляди.

Разом з тим варто зазначити, що православ'я мало свої національні особливості, які певним чином перешкоджали розвиткові цивілізованого ставлення економічних агентів один до одного, до суспільства, держави. Адже самоствердження частіше за усе було направлене всередину, на «облаштування» власної особистості. Накопичення і власність розглядалися як негативні цінності. А дехто навіть соромився отримувати прибуток чи вимагати адекватної плати за свою працю, побоюючись

виявити жадібність, гонитву за дрібною і нікчемною вигодою. Це змушувало самих прогресивних підприємців того часу жити в атмосфері морального вакууму, почувати себе іноземцями у власній країні.

Незважаючи на таку особливість вітчизняного православ'я, яка обумовлювала існування бідності як типу культури, у нас можна було спостерігати більш терпляче і гуманніше, ніж на Заході, співчутливе ставлення до невдах в господарській діяльності, а сама бідність не сприймалася як ознака знехтування. Допомога бідним складала найважливіший моральний обов'язок православного християнина. Жебрацтво та злидні довго не вважалися економічним тягарем, а матеріальне благополуччя людини відокремлювалося від її власної активності і відповідальності. Таким чином, православ'я за допомогою етичних норм закріплювало перерозподільні відносини [13].

Що стосується нинішньої економічної ситуації, то можна з впевненістю констатувати, що православні традиції поки що не справляють серйозного впливу на розвиток етики сучасного українського бізнесу. Набагато більший вплив, ніж з боку православ'я, справляли і справляють на етику вітчизняного бізнесу моральні уявлення соціалістичного періоду нашої історії.

У період соціалістичного будівництва проблема етики бізнесу як така не піднімалася, оскільки бізнес – це підприємницька діяльність, тобто «справа, заняття, яке є джерелом наживи» [10, с.138]. Тому заняття бізнесом не лише переслідувалося, але й каралося.

Якщо ділова етика в дореволюційні часи спиралася на етичні норми православ'я, то основою ділової етики соціалізму, безперечно, була марксистська етика. Обґрунтовуючи відносну самостійність моралі як форми суспільної свідомості, вона стверджувала класовий характер моральних вимог і норм. Звідси у трудових відносинах суспільне завжди переважало над особистим, дисципліна – над ініціативою.

Процес трансформації економічної системи країни, що розпочався в середині 80-х років XX століття, призвів до зміни соціального устрою суспільства, викликав трансформацію загальних ціннісних орієнтирів населення. Як відомо, мотивація праці, вибір професії і перспективи професійної діяльності людини в радянській економічній системі були обумовлені плануванням, включаючи державне замовлення на спеціалістів; доступністю загальної і професійної освіти; гарантіями на робоче місце за спеціальністю; відносною соціально-економічною рівністю громадян. Трансформація перелічених засад у бік так званої «вільної праці» виявилася різноспрямованою, а в деяких випадках навіть дезорганізуючою аж до повної свободи «від праці». Запропоновані ідеологами реформ «загальнолюдські цінності» на практиці набули дещо деформованої ціннісної орієнтації, а часто можна було спостерігати навіть повну відмову від моральних цінностей на користь грошей, речей і задоволень – основних цінностей споживацького суспільства. Таким чином, трансформація системи цінностей призвела до деформації соціально-трудових відносин, насамперед мотивації праці.

Ділова етика також зазнала впливу цієї трансформації. Частина підприємців (колишні представники партійної номенклатури, керівники відомств, промислових

підприємств) привнесли у бізнес цінності бюрократичних структур; інші (представники еліти) – намагалися спиратися у своїй діяльності на дореволюційні традиції вітчизняного підприємництва. На жаль, головну роль у формуванні етичних вимог і моральних норм вітчизняного підприємництва відіграли представники тіньової, кримінальної економіки, які поповнили ряди легально функціонуючих підприємців і принесли з собою етичні вимоги і моральні норми зовсім іншої культури. Сьогодні на перетині традицій усіх цих груп відбувається своєрідний процес мутації, пошук нових життєздатних форм. Відповідно етика сучасного українського бізнесу – дуже складне і суперечливе явище, оскільки зазнає впливу різних етичних традицій і систем цінностей. Адже на території України діє безліч підприємців різних національностей, різного віросповідання, які мають свої погляди на етику бізнесу. Крім того, у вітчизняний бізнес прийшли зарубіжні підприємці, діяльність яких ґрунтується на канонах західної етики. Спілкування з ними обумовлює досить своєрідне переплетіння національних українських рис ділової етики, що починає відновлюватися, із загальносвітовими, що частково полегшує включення українського бізнесу в систему світових етичних норм ділової поведінки.

Разом з тим, існує ряд чинників, що перешкоджають цьому процесу. Серед них, на нашу думку, варто виділити такі:

1. В Україні не повністю діє головний фундаментальний принцип сучасного західного суспільства: принцип недоторканості приватної власності. Тут поєдналися особливості православ'я, яке зневажає поклоніння матеріальним цінностям, і соціалістичної зневаги до приватної власності.

2. Вітчизняний бізнес функціонує в умовах неприйняття значною частиною суспільства успіху, процвітання як такого, багатства у будь-якому вигляді, навіть як результату власної праці.

3. У сучасній Україні склалося досить своєрідне ставлення до закону та ролі держави. Етичний парадокс вітчизняного бізнесу полягає в тому, що етичність чи неетичність тих чи інших вчинків не визначається ні законом, ні особистим вибором, а обумовлюється перш за все необхідністю виживання підприємця в умовах невизначеності, недосконалості і недотримання законів, байдужістю, а часто навіть і тиску з боку держави.

Важливу роль у побудові сучасних ділових взаємовідносин вітчизняних підприємців, на нашу думку, повинні відіграти православні моральні норми і цінності, як етичний еталон для здійснення ефективної економічної діяльності.

Цей висновок підтверджує прийняте Православною Церквою на VIII Всесвітньому Російському народному Соборі у 2004 році «Зведення моральних принципів і правил господарювання», що є своєрідним етичним кодексом православного бізнесмена.

Сутність Зведення зводиться до того, що підприємництво – важливий і соціально відповідальний вид діяльності. Сформульовані у даному документі моральні принципи ґрунтуються перш за все на десяти заповідях, даних Богом, а також на досвіді їхнього засвоєння християнством та іншими традиційними релігіями [9]:

1. Не забуваючи про хліб насущний, слід пам'ятати про духовний сенс життя. Не забуваючи про особисте благо, потрібно піклуватися про благо ближнього, благо суспільства.

2. Багатство – не самоціль. Воно має служити творенню гідного життя людини й народу.

3. Культура ділових відносин, вірність даному слову допомагають стати кращою і людині, і економіці.

4. Людина – не «постійно працюючий механізм». Їй потрібен час для відпочинку, духовного життя, творчого розвитку.

5. Держава, суспільство, бізнес повинні разом піклуватися про гідне життя трудівників, а тим більше про тих, хто не може заробити собі на хліб. Економіка – це соціально відповідальний вид діяльності.

6. Робота не повинна вбивати й калічити людину.

7. Політична влада й влада економічна повинні бути розділені. Участь бізнесу в політиці, його вплив на суспільну думку може бути тільки прозорим і відкритим.

8. Привласнюючи чуже майно, нехтуючи майном загальним, не відплачуючи працівникові за працю, обманюючи партнера, людина переступає моральний закон, шкодить суспільству й собі.

9. У конкурентній боротьбі не можна вживати неправду й образи, експлуатувати розпусту та інстинкти.

10. Потрібно поважати інститут власності, право володіти й розпоряджатися майном. Аморально заздрити благополуччю ближнього, зазіхати на його власність. Необґрунтоване вилучення власності підриває економічну стабільність, руйнує віру людей у справедливість.

Цим Зведенням православ'я вперше офіційно висловило свою точку зору на такі явища сучасності, як корпоративна культура, конкуренція й навіть приватизація. Революції в поглядах не відбулося: корпоративна культура має будуватися на взаємоповазі працівників і роботодавців, конкуренція – слугувати інтересам суспільства, а приватизація морально виправдана у тому випадку, якщо сприяє розвитку суспільства [12].

Таким чином, «Зведення моральних принципів і правил господарювання» повинно стимулювати етичне мислення підприємців, дозволяти їм інтегрувати духовні принципи у свою діяльність, а також спонукати їх ставити моральні питання в економічній діяльності й знаходити відповіді на них в етичних традиціях православного підприємництва.

Крім того, православна церква пропонує також створити орган, який би слідкував за тим як підприємці дотримуються етичних норм у своїй діяльності та давав би їм відповідну оцінку [7].

1. У сфері господарської діяльності, економічних відносин говорити про роль етики найважче, оскільки сама природа цих відносин ґрунтується зовсім на інших інтересах. Так, основна мета будь-якої економічної діяльності – максимізація прибутку.

Разом з тим варто зазначити, що сама по собі ефективність, яка приносить миттєвий позитивний результат, якщо вона не стримується етичними міркуваннями, може призвести до негативних наслідків, у тому числі й стратегічних. Саме тому, на нашу думку, економічні рішення необхідно узгоджувати з нематеріальними, етичними чинниками, зокрема, справедливістю, моральністю. Лише за умови урахування цих чинників можна створити ефективну господарську діяльність, реалізація якої дасть можливість досягти найвищих економічних результатів, і навпаки, несприйнятлива з точки зору етики господарська діяльність не лише не буде сприяти прогресивному розвиткові, а буде справляти негативний вплив, який може призвести навіть до її руйнування.

2. Система норм і правил, яка прийнята сьогодні у світовому бізнесі, не виникла в готовому вигляді. Вона формувалася протягом тривалого історичного періоду, з розвитком цивілізації, на основі ненавмисного слідування людей певним традиціям і звичаям. Первісні основи ділової етики були закладені в період розквіту античних цивілізацій. Саме звідти беруть свій початок, наприклад, професійна клятва Гіппократа, правила і норми торгівлі, у тому числі – уявлення про важливість дотримання угод. Разом з тим, у духовному світі людини античної і середньовічної культур, які ґрунтувалися насамперед на насильницькому примушенні людини до продуктивної праці, не було місця уявленням про зв'язок між працею і власністю, багатством. Більше того, вони розглядалися як окремі, навіть протилежні елементи людського життя.

3. В основі сучасної ділової етики лежать універсальні цінності, які можна знайти в усіх значних світових релігіях. Серед цих цінностей слід виділити насамперед такі: чесність і правдивість; обов’язковість і вірність своєму слову; незаплямованість репутації; повага до оточуючих; готовність прийти на допомогу; справедливість; поміркованість; мудрість і розважливість. Це пояснюється тим, що, по-перше, релігія, як кодекс моральних нормативних приписів для багатьох людей, формує єдиний етичний простір. По-друге, основні релігійні закони і положення орієнтують особистість на дотримання трудової і підприємницької етики, яка містить, зокрема, справедливу оплату праці, підтримання дисципліни, виявлення відповідальності, чесності. Усе це свідчить про те, що будь-яка релігія претендує на те, що вона є не просто релігією, а пропонує певні моделі поведінки в мирському житті, зокрема суспільному, політичному й економічному.

4. Етика українського бізнесу – явище складне й суперечливе. На нього впливають різні сили, різні етичні традиції й системи цінностей, бо в українському бізнесі зайнята велика кількість людей різних національностей, різного віросповідання й різних етичних поглядів, із різним економічним базисом. При цьому варто зазначити, що особливості етики вітчизняного бізнесу значною мірою обумовлені православ’ям. Саме тому український бізнесмен, окрім прагнення до прибутку, повинен ставити перед собою і моральні цілі своєї діяльності, тобто не тільки для чого, але і в ім’я чого він діє. Цьому сприяє і православна церква, яка відновлює традиції православної етики в

економічному житті вітчизняних підприємців, формує економічні ідеали нашого суспільства і таким чином сприяє становленню соціальної відповідальності українського бізнесу.

Література:

1. Бутова Т.В., Ерхов М.В. Власть и бизнес в современном обществе / Т.В. Бутова, М.В. Ерхов. Монография. – М.: Маросейка, 2007. – 192 с.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер; пер. з нім. О. Погорілого. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
3. Власов Ф.Б. Социально-экономические отношения: нравственные основы и институты /Ф.Б. Власов. – М.: Машиностроение-1, 2005. – 188 с.
4. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? / В. Воробей // Києво-Могилянська Бізнес Студія. – 2005. – №10. – С.19–29.
5. Журавлев А. Религиозная этика и бизнес [Электронный ресурс] / А. Журавлев. – Режим доступа: http://www.ruspred.ru/arh/18/ 1rr.html.
6. Майстренко С.В. Православні моральні цінності та їх вплив на культуру економічних взаємовідносин / С.В. Майстренко // Банківська система України в умовах глобалізації фінансових ринків: Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції. 25–26 вересня 2008 р. – Черкаси: ЧІБС УБС НБУ, 2008. – С.187–190.
7. Мошкин М. Моральный совет / М. Мошкин // Время. – 2009. – №235. – 21 декабря.
8. Первушин М.В. Православие и экономика: аксиологические ориентиры русского капитализма [Электронный ресурс] / М.В. Первушин. – Режим доступа: http://www.bogoslov.ru/text/ 316074.html.
9. Свод нравственных принципов и правил в хозяйствовании // Образовательный портал учебного комитета РПЦ. http://www.bogoslov.ru/ uchkom/doc/other_documents/vrns_04022004.html.
10. Советский энциклопедический словарь, 1987. – С.138.
11. Украина, Россия: Корпоративная социальная ответственность бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: / http://ipr.by/ru/articles/art_2008/art_11. html?page=4.
12. Фіонік Д. Дорога в рай / Д. Фіонік // Контракти. – 2006. – №30. – 24 липня.
13. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ) / Под редакцией д.э.н. проф. Р.М. Нуреева. Монография. – Москва: Московский общественный научный фонд, 2001.